

MATERIAŁY DO DZIEJÓW GEOFIZYKI

Aniela DZIEWULSKA-ŁOSIOWA

Instytut Geofizyki PAN

ZARYS DZIEJÓW METEOROLOGII
W UNIWERSYTECIE STEFANA BATOREGO W WILNIE

A BRIEF HISTORY OF METEOROLOGY
AT THE STEFAN BATORY UNIVERSITY IN WILNO

Jako początek prac badawczych z zakresu meteorologii w Wilnie w okresie międzywojennym można przyjąć wiosnę 1919 r., gdy zawiązał się Komitet Organizacyjny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z profesorem Józefem Ziemaćkim na czele. Komitet ten zaopiekował się stacją meteorologiczną, istniejącą w Wilnie i powierzył prowadzenie stacji od sierpnia M. R o u c k ó w n i e (później W e y s e). W tymże roku stacja przeszła na własność Uniwersytetu.

Należy tu zaznaczyć, że stacja meteorologiczna w Wilnie ma już długą historię. Obserwacje meteorologiczne w Wilnie ($\varphi = 54^{\circ}51'N$, $\lambda = 25^{\circ}15'E$, $H = 128\text{ m}$) zostały zapoczątkowane w maju 1770 r. przez księdza Marcina P o c z o b u t t a - O d l a n i c k i e g o, pierwszego dyrektora Wileńskiego Obserwatorium Astronomicznego. Obserwacje te były prowadzone do wybuchu I wojny światowej, po czym uległy paroletniej przerwie. Niestety działania wojenne w Wilnie spowodowały duże straty przyrządów, materiały obserwacyjne zaś zostały wywiezione do Rosji (do archiwum Głównego Obserwatorium Fizycznego w Petersburgu) i nie było możliwe ich wykorzystanie. Obserwacje te wznowiła okupacyjna armia niemiecka w grudniu 1917 r., a stacja przez pewien czas była prowadzona przez zarząd wojskowy. Po wyjściu armii niemieckiej stacja przeszła w prywatne ręce litewskie; kierownictwem nad stacją przejął K i e r s n o w s k i.

Początkowo stacja znalazła pomieszczenie w obrębie gmachów sądów na placu Łukiskim. Na wiosnę 1920 r. została jednak przeniesiona na teren Instytutu Śniadeczkich przy ul. Nowogrodzkiej, gdzie zaczęły się organizować zakłady Fizyki i Che-

mii, ale już 10 VII 1920 r., w związku ze zbliżającym się frontem, obserwacje przzerwano i wznowiono dopiero dnia 1 XII 1920 r. Tak więc ciągłość pomiarów meteo-

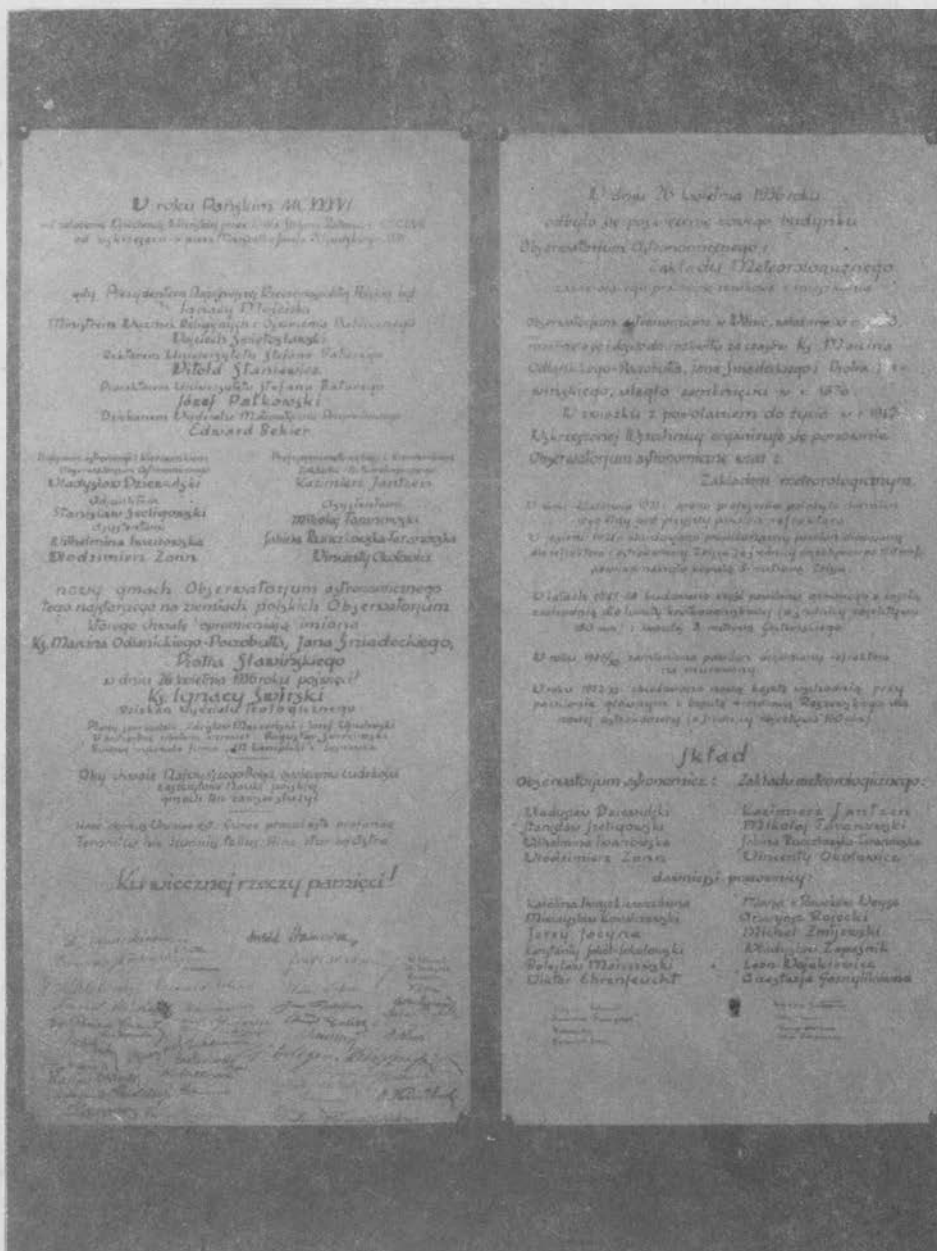

Rys. 1. Nowy gmach, do którego przeniosły się w 1936 r. zakłady Astronomii i Meteorologii

Fig. 1. A new building to which the Departments of Astronomy and Meteorology moved in 1936

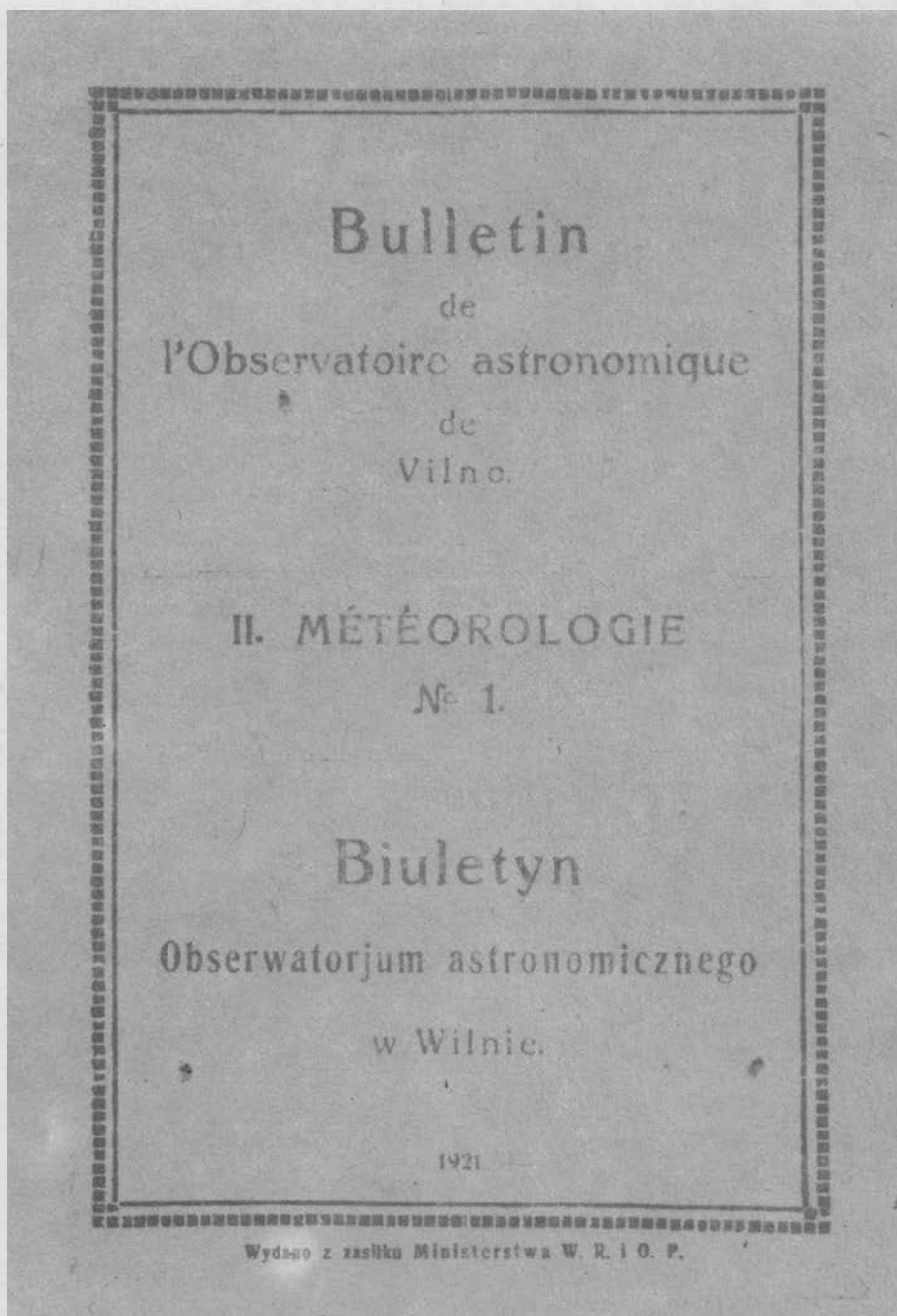
rologicznych zależała w dużym stopniu od warunków wojennych na terenie Wileńszczyzny. W lipcu 1922 r. przeniesiono stację do Collegium Czartoryskiego przy ul. Zakretowej 15, gdzie w gmachu Collegium znalazły miejsce zakłady Astronomii i Meteorologii. W 1938 r., w związku z wybudowaniem nowego gmachu dla tych zakładów przy ul. Zakretowej 23, stacja została przesunięta o ok. 300 m. bez zmiany charakteru usytuowania. Można uważać, że od 1922 r. stacja miała już właściwie stałą lokalizację (Dziewulski, 1921).

W początkowym okresie pomiary meteorologiczne i ogólnie badania z zakresu geofizyki były prowadzone w ramach prac Obserwatorium Astronomicznego. Istniała już pod tym względem tradycja, wyniesiona z Krakowa przez kierownika Obserwatorium, (Dziewulski, 1921). Władysław Dziewulski pracował w Obserwatorium Astronomicznym w Krakowie pod kierunkiem prof. M. P. Rudzkiego początkowo jako asystent w latach 1903-1907 i jako adiunkt w latach 1909-1919. Tradycję tych badań Wł. Dziewulski przeniósł do Wilna, powołany na Katedrę Astronomii jako zastępca profesora. Tworząc podstawy do prac badawczych w zakresie instrumentalnym,

Rys. 2. Akt erekcyjny nowego gmachu zakładów Astronomii i Meteorologii

Fig. 2. Charter of foundation of a new building for the Departments of Astronomy and Meteorology

Rys. 3. Facsimile strony tytułowej pierwszego numeru Biuletynu Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie

Fig. 3. Bulletin of the Astronomical Observatory in Wilno - the front page of the first issue

równocześnie rozpoczął wydawanie Biuletynu Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie, składającego się z dwóch części: I. Astronomia i II. Meteorologia. Pierwszy numer części II wyszedł z druku już w 1921 r.

Już przy powstaniu Uniwersytetu zdawano sobie sprawę z potrzeby powołania Katedry Meteorologii. Została ona jednak utworzona dopiero w dniu 6 XII 1922 r., gdy Rada Wydziału uchwaliła, aby zamienić wakującą Katedrę Meteorologii na katedrę Geodezji Wyższej i Meteorologii i powołać na nią w charakterze zastępcy profesora dra Kazimierza Jantzena, który od października 1921 r. pracował na stanowisku adiunkta Obserwatorium Astronomicznego USB w Wilnie. Można więc powiedzieć, że dopiero w 1923 r. z istniejącej dotąd stacji meteorologicznej powstał Zakład Meteorologii, który rozpoczął swą działalność naukową pod kierunkiem K. Jantzena.

K. Jantzen habilitował się w październiku 1926 r. na Politechnice Warszawskiej, a w roku akademickim 1926/27 Rada Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego uchwalała z dnia 25 V 1927 r. powołała docenta USB dra Kazimierza Jantzena na profesora nadzwyczajnego na katedrze Meteorologii i Geodezji Wyższej. Można tu dodać, że obsadzenie katedry było związane z powołaniem Komisji, która upoważniła dziekana Wydziału do zwrócenia się z prośbą do wszystkich uniwersytetów i politechnik o przedstawienie kandydatów na wymienioną katedrę. Otrzymano trzy pozytywne opinie na temat kandydatury doc. Jantzena (z Uniwersytetu Warszawskiego - od prof. Kamińskiego, z Politechniki Warszawskiej - od profesorów Kępińskiego i Warchałowskiego)¹. Jesienią 1938 r. prof. K. Jantzen uzyskał nominację na profesora zwyczajnego. Działalność profesora Jantzena została opisana przez S. Taranowską (1986), warto jednak przytoczyć urywek z opinii profesora Kępińskiego o pracy profesora Jantzena „O przebiegu rocznym temperatur ziemnych w Wilnie”: „... jest ona prawdziwym chef d'oeuvre i służyć winna przykładem, ile praw i zależności wskrzeszać może poprawny rachunek matematyczny z surowego i pozornie niskiego materiału statystycznego obserwacji meteorologicznych”².

W roku 1925 została założona przez Ligę Obrony Powietrznej Państwa (LOPP) stacja aerologiczna; jej zadaniem były pomiary górnych wiatrów za pomocą baloników pilotażowych. Jesienią 1928 r. powstała nowa placówka Zakładu Meteorologii, mianowicie stacja „termometryczna” w Trokach; jej zadaniem była współpraca z podjętymi na szeroką skalę przez USB badaniami trockimi.

¹Materiały prof. Wł. Dziewulskiego, t. 31, III-146: a) Referat w sprawie przedstawienia prof. dr Kazimierza Jantzena do nominacji na profesora zwyczajnego meteorologii na wydziale mat.-przyrodniczym Uniwersytetu St. Batorego, b) Referat Komisji, powołanej przez Wydział mat.-przyrodniczy Uniwersytetu St. Batorego w celu obsadzenia katedry Geodezji Wyższej i Meteorologii. Archiwum PAN w Warszawie.

²Referat Komisji ... j.w.

Do obowiązków Zakładu Meteorologii należała współpraca w międzynarodowej służbie synoptycznej - przekazywano kilka razy dziennie komunikaty telefoniczne do Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Warszawie. Wyniki spostrzeżeń meteorologicznych ukazywały się również systematycznie w trzech wileńskich gazetach: Słowie, Kurjerze Wileńskim i Tygodniku Rolniczym oraz w warszawskich Wiadomościach Meteorologicznych. Spostrzeżenia aerologiczne były drukowane w berlińskich „Aerologische Berichte” (Księga Pamiątkowa ..., 1929).

Rys. 4. Wieżyczka na gmachu Collegium Czarotoryskiego

Fig. 4. Turret of the Czarotoryski Collegium building

Na stacji meteorologicznej prowadzono pomiary: 1) ciśnienia (barometr Balcerkiewicza, a następnie barografy tygodniowy i dobowy), wilgotności (higrometr Lambrechta, później higrograf), temperatury powietrza (termograf Richarda). Wszystkie przyrządy w stosunkowo krótkim czasie zostały wzbogacone w samopisy; 2) temperatury gruntu na głębokościach: 25, 75 i 100 cm, a od stycznia 1928 r. również na głębokości 125 cm; 3) opadów - od 1925 do 1930 r. za pomocą pluwiografu Balcerkiewicza, a od 1931 r. pluwiografu Lambrechta; 4) usłonecznienia (heliograf Campbella-Stokesa). W ostatnim czasie przed wybuchem wojny zakupiono solarymetr i solarygraf - niestety nie zdążono już ich uruchomić; 5) prędkości i kierunku wiatru (wiatromierz Wilda, a od stycznia 1929 r. anemograf Steffens-Hedde, umieszczony na wieżyczce Collegium Czarotoryskiego, należącej do Zakładu Farmakologii; w marcu 1936 r. przeniesiony na wieżyczkę nowego gmachu).

Stacja meteorologiczna przejęta przez Uniwersytet miała duże braki w wyposażeniu; część przyrządów uległa uszkodzeniu w czasie działań wojennych. Poza koniecznością uzupełnienia braków pierwszym zadaniem okazało się doprowadzenie do ujednoludnienia wyników pomiarów wykonywanych w różnych okresach. Była już mowa o tym, że stacja była parokrotnie przenoszona, co wymagało zmian poprawek barometrycznych, zależnych od wysokości stacji. Poza tym ciśnienie było redukowane bądź do poziomu morza, bądź nie stosowano tej poprawki. Ocena prędkości wiatru przez obserwatorów niemieckich i litewskich (1917/1920) była dokonywana na oko według skali Beauforta, a od 1929 r. za pomocą wiatromierza Wilda; dane według skali Beauforta należało zatem przeliczyć na wartości w m.s.⁻¹.

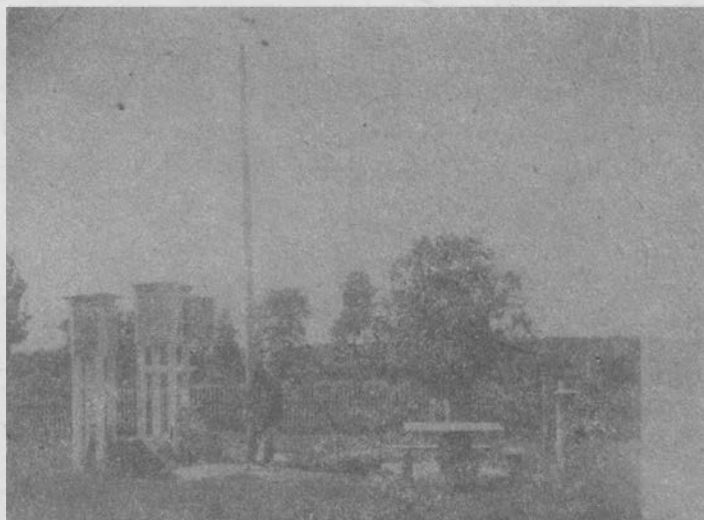
W pierwszych pracach publikowanych w Biuletynie starano się uporządkować materiały z dawnych lat, aby na podstawie możliwie dużego materiału pomiarowego uzyskać informacje o zmienności elementów meteorologicznych w Wilnie. Dla otrzymania wiarygodnych wyników próbowano również porównywać wyniki z Wilna z danymi z innych stacji meteorologicznych w Polsce, o dostatecznie długich seriach pomiarowych poszczególnych elementów (Warszawa, Kraków, Lwów, Zakopane). Dostępne były materiały dotyczące:

- temperatury gruntu od marca 1918 r. z przerwą w marcu 1919 r.,
- wysokości opadów - zapisy od 1880 do 1909 r. z dużymi przerwami oraz z okresu dwudziestolecia od 1918 r.,
- usłonecznienia - dostępne z okresu 1906-1909 (wydawnictwo Głównego Obserwatorium Fizycznego w Petersburgu), 1918 r. z wyników obserwacji stacji niemieckiej i dalej systematycznie od 1922 r.

Wyniki obserwacji i pomiarów oraz niektóre prace syntetyczne publikowano w Biuletynie.

Latem 1928 r., w wyniku inicjatywy Zakładu Meteorologii, powstała nowa stacja „termometryczna” w Trokach ($\varphi = 54^{\circ}39'N$, $\lambda = 24^{\circ}56'E$, $H = 150$ m). Miasteczko Troki, położone w odległości ok. 25 km w kierunku WSW od Wilna, jest otoczone przez kompleks głębokich jezior polodowcowych. Zadaniem stacji była współpraca z podjętymi na szeroką skalę przez Uniwersytet badaniami trockimi. Jantzen³ pisał: „Komisja Badań Trockich w zrozumieniu potrzeb, jakie badania meteorologiczne mogą mieć dla studiów przyrodniczych udzieliła funduszków na zakup instrumentów pomiarowych. Kierownictwo stacji objął profesor Państwowego Seminarjum Nauczycielskiego Trockiego p. Ludwik J a w o r s k i, przyczem Stacja została pomieszczona w ogródku przy budynku seminaryjnym tuż nad brzegiem jeziora Tatarszki, wznosząc się nad poziom tego jeziora na kilka zaledwie metrów. Obserwacje były wykonywane przez uczniów Seminarjum pod dozorem prof. Jaworskiego.... Wszystkie ra-

³Biuletyn, z. 9, 1933.

Rys. 5. Usytuowanie stacji meteorologicznej od 1922 do 1936 r.
Fig. 5. Location of the meteorological station from 1922 to 1936

Rys. 6. Pracownicy Zakładu Meteorologii
Stoją od lewej: M. Taranowski, J. Jacyna i A. Rojecki
Fig. 6. Staff of Department of Meteorology
Standing from the left: M. Taranowski, J. Jacyna and A. Rojecki

chunki redukcyjne były wykonywane przez pracowników Zakładu Meteorologii USB." Stacja w Trokach została wyposażona w przyrządy samopiszące oraz wypożyczony z Państwowego Instytutu Meteorologicznego wiatromierz typu Steffens-Hedde.

Porównania wyników pomiarów z Wilna i Trok wykazało, że:

- temperatura powietrza nie wykazała zasadniczych różnic;

- na podstawie wyników pomiarów usłonecznienia i zachmurzenia stwierdzono⁴, że stacja meteorologiczna w Wilnie usytuowana na zachodnich peryferiach miasta, na wysokim brzegu Wilii (po drugiej stronie rozciągało się w dół przedmieście Zwierzyniec, a dalej okolone lesistymi wzgórzami Karolinek), miała równie dobre pod względem przezroczystości powietrza warunki do pomiarów heliograficznych, jak i stacja w Trokach.

Stacja pomiarowa w Wilnie ($\varphi = 54^{\circ}41'N$, $\lambda = 25^{\circ}15'E$, $H = 128$ m) mieściła się na terenie uniwersyteckim (ul. Zakretowa 15) na wysokim brzegu Wilii. O powstaniu stacji pisze K. Jantzen⁵: „Założony w końcu 1923 roku Komitet Wojewódzki Wileński LOPP (Liga Obrony Powietrznej Państwa) w początkach roku 1925 jednocześnie z własną konsolidacją poszukiwał agend dla swojej działalności. Nieodżałowanej pamięci dyr. Kazimierz Z a w i s z a, pierwszy prezes Komitetu Wojewódzkiego pragnął, aby zainicjowaną została działalność meteorologiczna, któraby mogła przyczynić się do rozwoju lotnictwa. Za Jego namową ... wzięłem się na wiosnę 1925 do organizacji stacji aerologicznej. Postanowionem zostało, że jako początkowy program stacja wybierze sobie balonikarstwo (baloniki pilotowe), gdyż inne programy byłyby dla młodej placówki zbyt trudne do dobrego zrealizowania.

W ten sposób zapoczątkowana stacja aerologiczna miała korzystać z pomocy trzech różnych instytucyj. Liga Obrony przez zakup instrumentarium i utensyliów, finansowała materialne potrzeby stacji, wojsko miało dostarczać pracowników, zaś Zakład Geodezji i Meteorologii Uniwersytetu Stefana Batorego dostarczył fachowego kierownictwa.

Wiosną i latem po nawiązaniu kontaktu z wojskiem były rozpoczęte prace nad szkoleniem wojskowego personelu obserwacyjnego. Wkrótce jednak okazało się, że praca na stacji wymaga obsługi bardziej systematycznej, niż to dawać mogło wojsko, i dlatego też od listopada 1925 r. został zaangażowany p. A. R o j e c k i w charakterze stałego pracownika stacji. On też rozpoczął prowadzenie systematycznych pilotaży; prawie wszystkie publikowane obecnie pilotaże zostały dokonane i zredukowane przez niego".

Używano balonów o powłoce grubości 0,4 mm i o różnych średnicach. Wysokość zasięgu balonika zależała od szybkości dyfuzji wodoru przez powłokę, niezależnie od tego jakiej produkcji była ta powłoka (włoska, angielska, polska). Kłopot był taki, że na skutek niekorzystnego położenia Wilna wiatr znosił baloniki poza granicę Polski, co powodowało stosunkowo mały procent zwrotów powłok. Przy redukcji za-

⁴Biuletyn, z 12, 1936.

⁵Biuletyn, z. 6, 1928.

Rys. 7. Stacja pilotażowa na terenie uniwersyteckim
Z balonem - A. Rojecki

Fig. 7. Balloon sounding station on the University campus
With a balloon - A. Rojecki

kładano, że prędkość wznoszenia się balonika jest stała (obliczona według wzoru Dinesa) i wynosi 150 m/min.

W każdym Biuletynie, przedstawiającym wyniki pomiarów wiatrów górnych, podawano liczbę pilotaży od początku pracy stacji (od 1928 r. również wysokość podstawy chmur), liczbę pilotaży osiągających wysokości do: 1, 2, ..., 10 km, maksymalne wysokości (powyżej 8 km) w czasie całego okresu oraz azymut przeważającego kierunku wiatru w zależności od wysokości. Przytaczano również wykresy rzutów drogi baloników, stanowiące ilustracje zmienności kierunku wiatru z wysokością.

Pierwszą pracę z zastosowaniem poważniejszego aparatu matematycznego opublikował K. Jantzen w 1939 r.⁶; stanowiła ona pierwszą część zamierzonej obszernej całości, dotyczącej przypływów w atmosferze ziemskiej pod działaniem Słońca i Księżyca oraz wpływów fal planetarnych na zmiany ciśnienia przy powierzchni Ziemi. Jako materiał posłużyły zapisy barograficzne z Wilna z okresu 4-letniego (od

⁶Biuletyn, z. 14, 1939.

6 XII 1934 r. do 20 XII 1938 r.). Autor zastosował analizę harmoniczną i stwierdził występowanie fal periodycznych o okresach 24 i 12 h. Przeprowadzona dokładna analiza błędów wykazała możliwość występowania fal o okresach 8 i 6 h. Toteż profesor kontynuował pracę uzupełniając materiał obserwacyjny z Wilna do 9 XII 1939 r. oraz wykorzystując wyniki pomiarów ciśnienia przy powierzchni Ziemi ze stacji japońskiej Zinsen. Praca ta była w zasadzie ukończona, jednakże prof. Jantzen zmarł nagle w czasie pisania tekstu pracy w dniu 5 X 1940 r. pozostawiając streszczenie otrzymanych wyników oraz fragment tekstu. Nie pozostawił jednak opisu stosowanej metody, która – jak wynikało z tekstu – była odmienna od stosowanej w opublikowanej pierwszej części pracy. Zmarł nagle również tragicznie najbliższy współpracownik profesora dr Mikołaj T a r a n o w s k i, który z łatwością mógłby odtworzyć zastosowaną przez profesora metodę. Wyniki (Jantzen, 1952) wskazują na możliwość wyodrębnienia fal ciśnienia o okresach 8 i 6 h. Następnym zagadnieniem miały być zmiany ciśnienia pod działaniem Księżyca; materiał obserwacyjny był już uporządkowany w odniesieniu do miesięcy księżycowych (lunacyjnych). Niestety nie wykorzystany materiał zaginął w czasie wojny.

Uniwersytet Stefana Batorego miał 7 wydziałów: Humanistyczny, Teologiczny, Prawa i Nauk Społecznych, Matematyczno-Przyrodniczy, Lekarski wraz z Oddziałem Farmaceutycznym, Sztuk Pięknych oraz Rolniczy. Zakład Meteorologii wchodził w skład wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, jednak nie było oddzielnego kierunku studiów meteorologicznych. Profesor Jantzen prowadził następujące wykłady i ćwiczenia⁷:

- meteorologia dla przyrodników, geografów i chemików,
- matematyka stosowana dla przyrodników, geografów i chemików,
- aerologia (1929/30),
- podstawy geodezji (od 1933 r. co dwa lata),
- kartografia (1936-1939).

Równocześnie wykładał i prowadził ćwiczenia z meteorologii i klimatologii dla studentów Studium Rolniczego.

Niezależnie od wykładów dla przyrodników prowadził również sporadycznie dla studentów matematyki, fizyki i astronomii następujące wykłady:

- geodezja wyższa i meteorologia dynamiczna (1930/31),
- teoria najmniejszych kwadratów wraz z ćwiczeniami (1929/30 i 1932/33),
- geometria analityczna wraz z ćwiczeniami (1934/35, 1935/36),
- matematyczne podstawy meteorologii (1935/36),
- geometria różniczkowa (zaplanowane na rok 1939/40).

⁷ Universitas Vilnensis Batoreana – Spisy wykładów od 1929/30 do 1939/40.

Od 1934 r. ćwiczenia z matematyki dla przyrodników prowadził M. Taranowski, starszy asystent zakładu; również wykłady zlecone z matematyki dla chemików i rolników.

Pracownicy zakładu i stacji byli to przeważnie geografowie, jedynie kierownik Zakładu prof. K. Jantzen był z wykształcenia astronomem, a stopnie magistra filozofii w zakresie matematyki mieli M. Taranowski i M. Żmijewski.

Asystentami w różnych okresach byli: Maria Rouckówna (Weyse), Aniasz Rojecki, Michał Żmijewski, Władysław Zapaśnik, Leon Wojakiewicz, Anastazja Gawrylikówna, Mikołaj Taranowski, Sabina Runczkowska-Taranowska, Wincenty Okołowicz, Janina Marcinkiewiczówna⁸.

Skład Zakładu Meteorologii w ostatnim roku akademickim przed wybuchem wojny wyglądał następująco: prof. dr Kazimierz Jantzen (kierownik Zakładu), mgr Mikołaj Taranowski (starszy asystent), Sabina Runczkowska-Taranowska (młodszy asystent), Janina Marcinkiewiczówna (zast. asystenta), Czesław Balcewicz (woźny), Adam Ławrynowicz (palacz).

Pracownicy Zakładu Meteorologii dorywczo brali udział w pracach Zakładu Astronomii: np. (8 XII 1927 r.) w obserwacjach zaćmienia Słońca uczestniczyli asysten-

Rys. 8. Profesor Jantzen w otoczeniu studentek geografii
Po lewej stronie stoi M. Taranowski, obok profesora A. Gawrylikówna

Fig. 8. Professor Jantzen surrounded by geography students
M. Taranowski stands on the left-hand side, A. Gawrylikówna is next to the Professor

ci A. Rojecki i M. Żmijewski. Obserwacje na stacji meteorologicznej były wykonywane przez: M. Weyse, Maryniaka, M. Żmijewskiego,

⁸ Universitas Vilnensis Batoreana - Roczniki USB za lata 1937/38 i 1938/39.

A. Mikieliewicza oraz zastępczo przez: M. Kowalczewskiego, K. Iwaszkiewiczównę, A. Rojeckiego. W pracach pilotażowych oraz przy pracach redakcyjnych brały również udział następujące osoby: W. Iwanowska, F. Merlisówna, J. Jacyna, M. Taranowski, L. Wojakiewicz, A. Gawrylikówna, B. Marchewski. Można tu dodać, że A. Rojecki brał również czynny udział w służbie meteorologicznej; przygotowywał prognozy przymrozków na teren Wilna i powiatu wileńskiego dla Wileńskiego Towarzystwa Ogrodniczego.

W okresie dwudziestolecia w Zakładzie Meteorologii stopnie naukowe doktora w zakresie meteorologii i geofizyki uzyskali trzej pracownicy Państwowego Instytutu Meteorologicznego: Leonard Bartnicki (1924), Edward Stenz (1926) i Konstanty Lisowski (1928) oraz Mikołaj Taranowski w styczniu 1939 na podstawie pracy „Zarys stosunków opadowych w Wilnie (1918-1937)”⁹.

Stopnie magisterskie uzyskali: Sabina Runczkowska-Taranowska (1939) na podstawie pracy „Fala deszczowa Wilji i jej zależność od opadów atmosferycznych”¹⁰ i Wincenty Okołowicz (1939) na podstawie pracy „Temperatury gruntu w Wilnie”¹¹.

Uniwersytet Stefana Batorego po wkroczeniu wojsk radzieckich we wrześniu 1939 r. działał jeszcze do grudnia tegoż roku. Jednak wkrótce po przekazaniu Wilna władzy litewskiej dnia 31 X 1939 r. wyszło rozporządzenie nowej władzy, że działalność Uniwersytetu ma być zamknięta z dniem 15 XII, a cały majątek Uniwersytetu przekazany specjalnie w tym celu przybyłym do Wilna profesorom Uniwersytetu Kowieńskiego. W dniach 14-15 XII Komisja Egzaminów Magisterskich wydawała spiesznie ostatnie dyplomy. W dniu 16 XII odbyła się uroczysta msza św. w kościele akademickim św. Jana (rektor i senat w togach, sztandar Uniwersytetu, sztandary organizacji młodzieżowych, korporacji, profesorowie, pracownicy naukow i administracyjni, woźni, studenci), a następnie pożegnanie na dziedzińcu Skargi (przemówienia, pieśni religijne i patriotyczne). 17 XII wieczorem odbyło się pożegnanie pracowników Zakładu Astronomii i Meteorologii jeszcze we własnym gmachu. Profesor Jantzen zaproponował, aby każdy złożył ślubowanie, że niezależnie od tego jak długa będzie wojny i jak się potoczą losy, po zakończeniu wojna każdy wróci do pracy naukowej. Ślubowano w milczeniu ze ściśniętym sercem, nie przeczuwając jednak ilu wojny nie przeżyje. Nazajutrz 18 XII dokonano oficjalnego przekazania Zakładu władzom litewskim.

W chwili wybuchu wojny prof. K. Jantzen był człowiekiem poważnie schorowanym. Przy prowadzeniu wykładów miał duże trudności w pisaniu wzorów na tablicy, w czym go wyręczał M. Taranowski. Po przejściu Uniwersytetu prof. S l a z e v i č i u s

⁹Biuletyn, z. 13, 1937.

¹⁰Biuletyn, z. 12, 1936.

¹¹Biuletyn, z. 13, 1937.

zezwoił profesorowi Jantzenowi na wypożyczenie do domu arytmometru elektrycznego z Zakładu, dzięki czemu mógł on kontynuować rozpoczętą pracę obliczeniową (opublikowaną pośmiertnie - Jantzen, 1952). Niestety już w październiku arytmometr ten polecono z dnia na dzień zwrócić do Zakładu. W ten sposób człowiekowi schorowanemu odebrano ostatni warsztat pracy, niezbędny do kontynuowania pracy naukowej. Tego ciosu profesor nie przeżył; zmarł 5 X 1940 r. (Taranowska, 1986).

W październiku 1940 r. dr M. Taranowski został zaangażowany do pracy jako nauczyciel do gimnazjum V z językiem wykładowym polskim, a A. Rojecki do gimnazjum IX. Około 21 XI 1942 r. dr Taranowski został rozstrzelany przez okupantów niemieckich na Ponarach koło Wilna, znaleziono bowiem u niego dokumenty wyrabiane w konspiracji dla ukrywających się Polaków i Żydów (Dziewulski, 1959).

A. Rojecki brał czynny udział w zorganizowaniu tajnego nauczania w Wilnie w okresie okupacji niemieckiej. Pracował w kierownictwie (wraz z prof. Wł. Dziewulskim i J. Hlebowiczówną) jednej z tajnych średnich szkół na terenie Wilna. W związku zaś z przewidywanym otrzymywaniem zrzutów lotniczych dla oddziałów Armii Krajowej na Wileńszczyźnie podjął się uruchomienia podstawowych obserwacji meteorologicznych, wstępując do szeregów AK. Po wojnie pracował w PIHM (od września 1945 do października 1958 r.), a następnie w Instytucie Geofizyki PAN. Był również przez wiele lat redaktorem naczelnym Przeglądu Geofizycznego (Dziewulska-Łosiowa, 1979). Zmarł w listopadzie 1978 r.

W. Okołowicz w czasie wojny pracował w Służbie Geologicznej Litewskiej. Po wojnie pracował w Uniwersytecie M. Kopernika w Toruniu do 1953 r., po czym przeniósł się do Warszawy, gdzie objął katedrę Klimatologii Instytutu Geografii UW, równocześnie pracując w PIHM, gdzie w okresie 1954-1959 piastował funkcję dyrektora naczelnego. W 1967 r. uzyskał nominację na profesora zwyczajnego. Zmarł we wrześniu 1979 r. (Stopa-Boryczka, Mikulski, 1980).

S. Taranowska pracowała jako kierownik Sekcji Sieci Meteorologicznej PIHM w Gdyni, gdzie w 1965 r. obroniła pracę doktorską w zakresie klimatologii. Również M. Żmijewski przed wojną przeniósł się do Gdyni, gdzie aż do śmierci pracował w PIHM.

O powojennych losach pozostałych pracowników brak wiadomości¹².

Maszynopis wpłynął do Redakcji 20 VIII 1987 r.

¹² Autorka wyraża wdzięczność dr S. Taranowskiej, jedyemu żyjącemu pracownikowi Zakładu Meteorologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, za cenne uzupełnienia, a także za udostępnienie zdjęć z okresu międzywojennego.

Literatura

- D z i e w u l s k i Wł., 1921, Sprawozdanie z działalności stacji meteorologicznej w Wilnie. Biul. Obserwat. Astron. w Wilnie, nr 1.
- D z i e w u l s k i Wł., 1956, Maurycy Pius Rudzki. Prz. Geof., t. 1(9), nr 3-4.
- D z i e w u l s k i Wł., 1959, Dr Mikołaj Taranowski. Prz. Geof. t. 4(12), nr 2.
- D z i e w u l s k a - t o s i o w a A., 1979, Ananiasz Rojecki (1896-1978). Acta Geoph. Pol., t. 27, nr 4.
- J a n t z e n K., 1952, Przebieg roczny krótkookresowych wahań ciśnienia powietrza. Prz. Met. Hydr., t. 5, nr 1.
- Księga Pamiątkowa ku czci CCCL rocznicy założenia i X rocznicy wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. 1929. Tom II, Dziesięciolecie 1919-1929, Wilno. 307-309.
- S t o p a - B o r y c z k a M., M i k u l s k i Z., 1980, Wincenty Okołowicz (w rocznicę śmierci). Prz. Geof., t. 25(33), nr 3-4.
- T a r a n o w s k a S., 1986, Kazimierz Jantzen (1885-1940). Prz. Geof., t. 31, nr 4.

Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie
Meteorologia

Nr 1, 1921. Dziewulski Wł., Sprawozdanie z działalności stacji meteorologicznej w Wilnie, 3-8. Dziewulski Wł., Dodatek do artykułu: O przebiegu rocznym usłonecznienia w Krakowie i Zakopanem, 9-12 i 17. Dziewulski Wł., O przebiegu dziennym zachmurzenia w Krakowie w roku 1918, 13-17.

Nr 2, 1921. Dziewulski Wł., O przebiegu rocznym i dziennym usłonecznienia w Wilnie, 3-10. Rouckówna M., O opadach w Wilnie, 11-16.

Nr 3, 1924. Dziewulski Wł., O pomiarach zboczenia magnetycznego na ziemiach polskich, 1-16.

Nr 4, 1927. Weyse M., Niedosyt powietrza w Wilnie, Warszawie i Krakowie, 1-9. Jantzen K., O przebiegu rocznym temperatur ziemnych w Wilnie, 11-25. Dziewulski Wł., O przebiegu rocznym i dziennym usłonecznienia w Wilnie, 27-32.

Nr 5, 1928. Jantzen K., Dziesięciolecie obserwacji meteorologicznych (1918-1927) w Wilnie, 1-37.

Nr 6, 1928. Jantzen K., Trzylecie pomiarów wiatrów górnych (1925.VII - 1928.VI) na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-47.

Nr 7, 1930. Jantzen K., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych (1928.VII-1929.XII) na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-62 + 4 tablice (wykresy rzutów drogi baloników).

Nr 8, 1932. Jantzen K., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w roku 1930 na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-45 + 4 tablice (wykresy rzutów drogi baloników).

Nr 9, 1933. Jantzen K., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w roku 1931 na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-46 + 4 ta-

blice (wykresy rzutów drogi baloników). Jantzen K., Przebieg roczny temperatur w Trokach z porównań obserwacji wileńskich z trockimi, 47-53.

Nr 10, 1934. Rojecki A., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w roku 1932 na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-47 + 3 tablice (wykresy rzutów drogi baloników).

Nr 11, 1935. Rojecki A., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w latach 1933 i 1934 na Stacji Aerologicznej fundacji Komitetu Wojewódzkiego L.O.P.P. w Wilnie, 1-85 + 7 tablic (wykresy rzutów drogi baloników). Rojecki A., Uwagi o balonikach pilotowych, 87-92.

Nr 12, 1936. Jantzen K., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w roku 1935 w Wilnie, 1-29 + 2 tablice (wykresy rzutów drogi baloników). Rojecki A., Usłonecznienie i zachmurzenie w Wilnie i Trokach, 31-48. Runczkowska-Taranowska S., Fala deszczowa Wilji i jej zależność od opadów atmosferycznych, 49-58.

Nr 13, 1937. Jantzen K., Rezultaty pomiarów wiatrów górnych w roku 1936 w Wilnie, 1-27 + 3 tablice (wykresy rzutów drogi baloników). Okołowicz W., Temperatury gruntu w Wilnie, 29-43. Taranowski M., Zarys stosunków opadowych w Wilnie (1918-1937), 45-77.

Nr 14, 1939. Jantzen K., Die periodischen Veränderungen des Luftdruckes (Bearbeitung des Beobachtungsmaterials der Jahre 1935-1938). Zmiany okresowe ciśnienia powietrza (Opracowanie materiału z lat 1935-1938), 1-18.

S u m m a r y

In a brief history of the Meteorological Department of the Stefan Batory University in Wilno, the author describes a meteorological station and its equipment taken over by the University, and the foundation of the Chair of Meteorology at the Science Faculty. The scientific activity performed there (observation of upper winds, establishment of a new meteorological station at Troki) is outlined. The staff of the Department, courses and lectures, as well as the scientific degrees awarded there are characterized; the history of the Department and its employees during the war is included.